

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ХАРАКТЕР МЕТОДІВ ЗАОХОЧЕНЬ І ПОКАРАНЬ У ТВОРЧОСТІ М. ПИРОГОВА

В. А. Іноземцев

Обґрунтовуються педагогічні, психологічні та правові аспекти використання методів заохочень і покарань дітей. Доводиться необхідність допомоги тому, хто скоїв правопорушення. Основними засобами застосування методів заохочень і покарань, забезпечення їх ефективності та морально-етичного значення М. Пирогов вважає увагу до кожної дитини, індивідуальний підхід і суб'єкт-суб'єктні відносини в навчальному закладі.

Ключові слова: М. Пирогов, методи стимулювання, заохочення, покарання, діти, вчитель, навчально-виховний заклад.

Иноземцев В. А. Морально-этический характер методов поощрений и наказаний в творчестве Н. Пирогова

Обосновываются педагогические, психологические и правовые аспекты использования методов поощрений и наказаний детей. Доказывается необходимость помощи тому, кто совершил правонарушение. Основными условиями применения методов поощрений и наказаний, обеспечения их эффективности и морально-нравственного значения Н. Пирогов считает внимание к каждому ребенку, индивидуальный подход и субъект-субъектные отношения в учебном заведении.

Ключевые слова: Н. Пирогов, методы стимулирования, поощрения, наказания, дети, учитель, учебно-воспитательное учреждение.

Inozemtsev V.A. The Moral and Ethical Methods of Encouragement and Punishments in the Works of M. Pirogov

Pedagogical, psychological and legal aspects of the use of methods of encouragement and punishment of children are grounded. The necessity to help to someone who has committed violations of the right is proved. Attention to each child, individual approach and subject-subject relations at school M. Pirogov considers as key conditions for the methods of encouragement and punishments effective implementation, ensuring of their efficiency and moral values.

Keywords: M. Pirogov, incentive methods, encouragement, punishment, children, teacher, training and educational institutions.

Із метою поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості, інтеграції у світовий освітній простір звертаємося до дослідження педагогічних постатей минулого і їхньої спадщини. Серед них на особливу увагу заслуговує М. Пирогов.

Учені Л. Бондар [1], А. Бойко [5], Л. Гордін [2], О. Горчакова [3] та ін., усебічно характеризуючи творчість М. Пирогова, недостатню увагу приділяють морально-етичному підходу педагога до виховання, особливо це стосується проблеми методів заохочення і покарання дітей. Тому у своїй статті ставимо завдання розкрити морально-етичний характер цієї додаткової групи методів виховання.

М. Пирогов сформулював мету виховання, різко критикував сучасну йому школу та запропонував проект нової шкільної системи, головним у якій вважав принцип моральності. М. Пирогов

відзначав, що школа, як і вся реформа початкової і середньої школи (1864 р.), а також університетів (1863 р.) не має вихідних принципів організації шкільної справи. Відповідно до його ідеї загальнолюдського виховання, формування справжніх людей М. Пирогов особливу увагу звертав на принципи і методи виховання. Серед засобів виховання найменш розробленими були методи заохочення і покарання. Тому майже в третині своїх праць педагог або побіжно, або частіше ґрунтовно торкався цієї групи методів.

У 46-річному віці М. Пирогов долучився до педагогічної діяльності. В епіграфі до своєї програмної статті "Питання життя" педагог обґрунтував основне власне завдання і завдання педагогічної науки. "До чого ви готуєте вашого сина? – хтось запитав мене. – Бути людиною, – відповів я". Далі в статті М. Пирогов пояснює, що зоологічна людина ще існує, але мораль-

на якому погано належить сучасному. Отже, метою своєї педагогічної діяльності педагог вбачає виховання людини, "бо людей власне немає на світі. Це не потрібно нашому суспільству. Йому необхідні солдати, механіки, моряки, лікарі, юристи, а не люди" [6, с.29]. Задля виховання людини дослідник розробляв проблему заохочень і покарань.

Як відомо, М. Пирогов одержав університетську освіту, ґрунтовно вивчав досягнення медицини, педагогічні здобутки європейських країн. Проте проведені нами теоретичні пошуки дають підстави стверджувати, що М. Пирогов ніколи не перебував у полоні західноєвропейської думки, не займався "мавпуванням західних мод". Він став хорошим, критичним учнем зарубіжних учених, створив власну педагогічну систему, яка з багатьох питань освіти і виховання сягнула далеко вперед, а сам М. Пирогов перетворився з учня на вчителя своїх західних наставників.

М. Пирогов – філософ у педагогіці, тому вивчення його творчості потребує високої культури та глибоких знань. В ідеях про покарання та проступки учнів педагог виявив себе не лише як талановита й глибоко мисляча людина, а і як високоморальна особистість, благородна у високих прагненнях. М. Пирогов сумує з того приводу, що "найсуттєвіші основи нашого виховання в повному розладі з тим спрямуванням, яке вказує суспільство" [6, с.32]. Тому всі поставлені ним у контексті педагогіки "питання життя" мають глибоке теоретико-методологічне підґрунтя, спрямовані на розв'язання комплексу актуальних для його часу та сьогодення дидактичних, виховних школознавчих проблем. Серед них чи не найскладніша та найсуперечливіша стосується методів заохочення і покарання дітей.

М. Пирогова вражала слабкість педагогічної теорії щодо розуміння сутності, мети, змісту, різновидів і техніки використання цієї групи методів у практичній діяльності вчителя. Дослідника хвилювали жорстокість і аморальність наставляння, невміння аналізувати психолого-педагогічні ситуації, розглядати їх у тісному взаємозв'язку з індивідуальними й віковими особливостями дітей. Тому М. Пирогов не лише прагнув сам з'ясувати практичну логіку заохочень і покарань, методику й техніку використання їх у навчальному закладі та родині, а й закликав педагогів до цього аналізу. Він довів, що ефективність педагогічного процесу залежить від особливостей самої науки; особистості й рівня розвитку учня; особистості та рівня освіченості вчителя; засобів викладання предмета.

Виходячи з того, що цінність історико-педагогічного дослідження насамперед полягає в тому, який воно становить інтерес для сучасної практики, як слугує розв'язанню актуальних і складних проблем сьогодення, розгляньмо у творчості М. Пирогова лише один аспект – становлення морально-етичних ідей заохочень і покарань дітей у контексті потреб теперішнього часу.

М. Пирогов розумів, що покарання у педагогіці не може бути засобом залякування, що у вихованні неприпустимо обирати одного вихованця, щоб на його прикладі навчати інших. Він переконливо доводив: якщо головна мета педагогічних покарань – корекція поведінки дитини, то завдання юридичних покарань – відплата. Завдання педагогічної і юридичної наук, наголошував М. Пирогов, не можна переставляти місцями.

Необхідно підкреслити, що в умовах демократизації школи значення заохочень і покарань не зменшується, змінюються лише прийоми взаємодії вчителя й учня, що набувають морально-етичної форми, залежать передусім від педагогічної компетентності вчителя, а також специфіки тих відносин, які конструює вчитель із учнями.

Суб'єкт-суб'єктні відносини співробітництва та співтворчості сприяють тому, що вчитель протягом певного часу може не використовувати у своїй діяльності методів і прийомів покарання, оскільки вказані відносини будуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, взаємодовірі.

На основі суб'єкт-суб'єктних відносин учні сприймають заохочення і покарання як справедливі. Переживання, пов'язані з покаранням, охоплюють у таких умовах і вчителів, а не лише дітей. Тому вчитель і однокласники не повинні відвертатися від того, кого покарали, а разом із ним усвідомити помилку й допомогти її виправити. Тільки в такій атмосфері ефект від покарання буде значим для всіх учнів і вчителів. Такий висновок зроблено на основі аналізу праць М. Пирогова.

Проте навіть у сучасних умовах близько 60 % педагогів і далі будують навчально-виховну взаємодію з учнями на основі підпорядкування, тому потреба в дослідженні проблеми методів заохочення і покарання не зменшується. Л. Гордін розглядає заохочення і покарання як "об'єктивно необхідні у виховному процесі засоби педагогічної корекції" [2, с. 96–97]. Дослідник доводить, що вони є незначними "деталлями" виховного "механізму", але у певних ситуаціях мають вирішальне значення. Учений звертає увагу на те, що педагогічно неграмотним застосуванням означених методів можна завдати великої

шкоди вихованню, адже "справді етичний зміст заохочень і покарань дітей може бути розкритий лише шляхом аналізу різноманітних відносин дитини, що характеризують ту чи іншу конкретну ситуацію" [2, с. 97]. М. Пирогов вважав окреслену проблему надзвичайно актуальною, оскільки, за даними його спостережень, "талановиті, проникливі і добросовісні вихователі так само рідкісні, як і проникливі лікарі, талановиті художники, обдаровані законодавці. Кількість їх не відповідає масі людей, що потребують виховання" [6, с. 162].

У статті "Питання життя" М. Пирогов дає відповідь на поставлене нами питання щодо моральності ідей заохочення і покарання та їх індивідуалізації. "Успіх виховання можливий за дотримання двох умов: по-перше, якщо виховання пристосоване до різних здібностей і темпераменту кожного, то розвиваючи, то стримуючи їх; по-друге, якщо моральні основи і спрямування суспільства, у якому ми живемо, повністю відповідають спрямуванню виховання" [6, с.162]. Перша умова необхідна тому, пояснює дослідник далі, що "різні здібності дітей будуть підказувати до речі і не до речі, що педагогові робити", а без дотримання другої "вихователі можуть збитися з шляху, відхилитися від нього" [6, с. 162]. Отже, М. Пирогов уперше відкрито пише, що потрібно і розвивати, і стримувати процес виховання, тобто стимулювати його, але при цьому дотримуватися індивідуального підходу до дитини, заохочувати чи певним чином карати.

На життєвий шлях і творчість М. Пирогова визначальний вплив, за даними аналізу літературних та архівних джерел, мали Вітчизняна війна 1812 року, повстання декабристів, Кримська війна 1853 – 1856 рр., виявивши його патріотичні та духовно-моральні якості.

Становлення морально-етичних ідей щодо заохочення і покарання у творчості М. Пирогова детермінувалося його особистою високою моральністю. "Я люблю Росію, люблю честь Батьківщини, а не чини – це вроджене, його із серця не вирвеш і не переробиш..." [4, с. 154].

Про щирість М. Пирогова свідчить той вплив, який він мав на учнів. У зв'язку зі святкуванням 100-річчя від дня народження М. Пирогова колишні вихованці писали: "М. Пирогов викликав не лише почуття поваги, але і поклоніння. Ясні, світлі, живі і вдячні спогади про М. Пирогова збережуться в нас і не зітруться до останніх наших днів" [8, с. 37]. Задля формування в людях почуття відповідальності перед країною, обов'язку, правдивості, безкорисливості М. Пирогов не

шкодував здоров'я. У шкільних спогадах про Київську 1-шу Гімназію її колишні вихованці Н. Бунге і Н. Забугіна пишуть [8, с. 37], що "з появою М. Пирогова в Києві змінився весь вигляд гімназії. Важко повірити, що одна людина за такий короткий час досягла таких колосальних змін. Фізичні покарання майже знищено, як і грубе поводження з вихованцями. Учителі ніби згадали, що вони не ротні командири, а педагоги, і що учнів довірено їм не для муштри, а для навчання і виховання" [8, с. 37]. Колишні вихованці зробили особливо важливий для розуміння високої моральності змісту заохочень і покарань висновок. Добрий результат адміністративно-педагогічної діяльності М. Пирогова базувався, поряд з іншими характеристиками, на глибокій повазі педагога до особистості людини, простоті, м'якості й уважності.

Колишні гімназисти переконані, що порядок у гімназії настав унаслідок виданих М. Пироговим правил про проступки і покарання учнів, із якими були ознайомлені вихованці і в яких ішлося про те, що проступки не можуть лишатися без покарання, але не довільного, а чітко визначеного. Отже, замість свавілля вихователів М. Пирогов вводить диференційовані покарання, що сприяло індивідуалізації їх застосування. Покарання накладалися лише згідно із постановою педагогічної ради гімназії. Вчинок всебічно аналізували, визначали його характер та індивідуальні особливості того, хто його скоїв. У результаті у вихованців з'явилася віра в справедливність покарань. Але фізичні покарання, як ми знаємо, на той час ще збереглися. Повне скасування різки, про що мріяв видатний педагог, не мало схвалення ні у педагогічних сферах, ні серед батьків. Використання М. Пироговим цього стягнення було дуже обмеженим і тільки відносно вихованців перших трьох класів, рішенням 3/4 голосів членів педагогічної ради. "При таких обмеженнях, – пишуть колишні вихованці, – за час із 1859 по 1861 рр. фізичних покарань зазнав лише один вихованець II класу" [8, с. 39]. Таким чином, безперечно, прогресивним був факт диференціації покарань у поєднанні з індивідуальним підходом до учня.

М. Пирогов вимагав, щоб усі питання, що стосуються поведінки учнів, їх покарань, звільнень і переміщень із однієї гімназії в іншу розглядалися на засіданнях педагогічних рад. У циркулярі 2 за 1859 р. він пояснював, що це слугуватиме підвищенню педагогічного авторитету і власної гідності, зміцненню зв'язку між учнями та педагогами і викориненню свавілля.

Водночас із великою довірою до педагогічних рад у 10-му циркулярі за 1859 р. педагог пропонував: "Не застосовувати найбільш тяжкі покарання за найбільші проступки, а подавати ці покарання на затвердження попечителю" [4, с. 154]. Отже, М. Пирогов думав про кожного із дітей і юнаків, а їхнє благо, розумове і моральне, ставив вище за все. Тому він часто забороняв рішення педагогічних рад, якщо вбачав у них непедагогічні дії.

У своїй промові "Микола Іванович Пирогов у ролі попечителя Київського навчального округу" І. Щербаков наводить такий приклад: М. Пирогов оголосив догану педагогічній раді Немирівської гімназії за те, що рада покарала учнів, котрі приховали ім'я того викладача, який повідомив їм, хто з педагогів відгукувався про цих учнів на раді негативно. У циркулярі 12-му за 1860 р. М. Пирогов, поперше, висловив незадоволення, що у складі педагогічної ради є педагоги, які дозволяють собі передавати учням зміст нарад і таким чином налаштовують дітей проти своїх наставників. По-друге, на учнів, які не відкрили винуватого, дотримавшись чесного слова, не варто було накладати стягнення за вчинок, "головним винуватцем якого був той, хто так легковажно повівся з нарадою, як із вуличними новинами" [7, с. 37]. Цей приклад свідчить про прагнення М. Пирогова уникати будь-якої сваволі у покараннях, оцінювати вчинок із морально-етичної позиції, співвідносити вчинок і міру покарань, вивчати й аналізувати обставини, що пом'якшують чи обтяжують провину. А для цього, неодноразово наголошував видатний учений, вихователям неминуче доведеться перевиховати себе, щоб "бути людиною", "бути, а не здаватися".

Щодо індивідуалізації покарань і заохочень дітей і підлітків М. Пирогов особливе значення надавав формуванню й вивченню морально-духовного світу дітей, звертаючи увагу на неповторність дитячої психіки, а у зв'язку із цим – необхідність вивчати її індивідуальні прояви, щоб передбачити та попередити негативні вчинки. М. Пирогов був переконаний, що вихователю справедливіше визнати своє невміння виправити дитину, ніж припуститися негативного впливу на неї.

Щоб зрозуміти позицію М. Пирогова щодо виховання і зокрема заохочень і покарань дітей, слід пам'ятати його слова: "Тільки те виховання обіцяє найбільше шансів на успіх, у якому вихователі зумі-

ють пристосуватися до індивідуальності своїх вихованців і її пристосувати до життя" [2, с. 96].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Л. С. Пирогов Микола Іванович / Л. С. Бондар // *Українська педагогіка в персоналіях: [навчальний посібник для студентів вузів]: у 2-х кн / [Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Самоплавська Т. О.; ред. О. В. Сухомлинська]. Кн.1: X–XIX століття.* – К.: *Либідь*, 2005. – 624 с. – С. 308–317
2. Гордин Л. Ю. Поощрение и наказание в воспитании детей / Л. Ю. Гордин. – М.: *Педагогика*. 1971. – 200 с. – С. 96–97
3. Горчакова О. А. Гуманистическая направленность педагогических взглядов Н. И. Пирогова: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Горчакова Ольга Анатольевна. – О., 2000. – 257 с. – С. 211–225
4. Стороженко В. С. Речь И. М. Щербакова о Н. И. Пирогове в роли попечителя Киевского ученого округа / Празднование столетия со дня рождения Н. И. Пирогова / В. С. Стороженко // *Столетие Киевской 1-й гимназии: в 3-х т. Т.1.* – К., 1911. – 548 с.
5. Стороженко В. С. Отрывок из школьных воспоминаний о Киевской 1-й гимназии бывших воспитанников Н. А. Бунге и Н. П. Забузина / В. С. Стороженко // *Столетие Киевской 1-й гимназии: в 3-х т. Т.3. Ч.2.* – К., 1911 – 606 с.
6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: [підручник для студ. вищих навч. закл.] / Бойко А. М., В. Д. Бардінова та ін.; під заг. ред. А. М. Бойко. – К.: ВД "Професіонал", 2004. – 576 с. – С. 100–127
7. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов // *Избранные педагогические сочинения.* – М.: *Педагогика*, 1985. – 496 с.
8. Малис Ю. Г. Севастопольские письма Н. И. Пирогова 1854–1855 гг. / Ю. Г. Малис. – С.–Петербург: *Типография М. Меркушева*, 1907. – 228 с.

Цитувати: Іноземцев В. А. Морально-етичний характер методів заохочень і покарань у творчості М. Пирогова / В. А. Іноземцев // *Постметодика.* – 2012. – № 3. – С. 23–26.

© В. А. Іноземцев, 2012. Стаття надійшла в редакцію 03.09.2012 ■